

A mezsgyék természetvédelmi jelentősége a Csanádi-háton ¹

Csathó András István

„Tudom, hogy nem könnyű feladat a kisebb emlékek védelmének gyakorlati megvalósítása, de ha megvan a kellő társadalmi bázis, akkor a termelés számára kis kiterjedésük miatt teljesen jelentéktelen foltok gondos és maradandó megóvása biztosítható. Át kell törni az emberi közömbösséget és a hivatali tehetetlenséget.”

Dr. Zólyomi Bálint (1969)

Bevezetés

A Kárpát-medence termékeny mezősegi (csernozjom) talajjal borított alföldi területein évezredek óta jelen van a földművelés. Az egykor végeláthatatlan löszpuszták a szántóföldek terjeszkedése miatt szinte teljesen megszűntek, ma már leginkább csak mezsgyékre, meredek oldalakra szorult kis, gyakran csupán néhány négyzetméteres állományok utalnak a hajdani gazdagságra. E kis állományok azonban akár évszázadokig képesek őrizni értékeiket.

Anyag és módszer

A mezsgyék átlagosan kb. 2-15 (legfeljebb 25-50) méter széles, legtöbbször út, közigazgatási határ, csatorna, vasút, ér stb. mellett húzódó gyepek sávok.

Csoportosításuk egyfelől a határoló objektumok alapján történhet. Így beszélhetünk *kísérőmezsgyékről*, amelyek műút, földút, vasút, csatorna, ér stb. mellett futnak, *közölt mezsgyékről*, amelyek két objektum közé ékelődnek (pl. műút–vasút közöltmezsgye, ér–földút közöltmezsgye), és a mindkét oldalról közvetlenül szántással érintkező *szabadmezsgyékről*. A határoló közegnek nagy jelentősége lehet a mezsgyén lévő gyepek szempontjából, például a közölt mezsgyéken (pl. Csorvás, erdélyihérics-lelőhely) általában vegetáció szempontjából jobb állapotú gyepeket találunk, mint a szántók között húzódó szabadmezsgyéken (pl. „Basarági-mezsgye”), ahol a bemosódó műtrágya súlyosabban károsít. Az erdővel határos gyepek pedig például a többenél erősebben cserjésednek.

Eredetük alapján két fő mezsgyétípus különíthető el, amelyek között a természetvédelmi értékességük terén általában lényegi különbség tapasztalható. Az *elsődleges mezsgyék* az eredeti vegetációból őriztek meg egy keskeny szeletet. Például egy középkori határbejárásakor az akkor még kiterjedt, összefüggő ősgyepen kijelölt határvonal a későbbiekben a nagy pusztá mindkét oldali feltörése után is őriz valamit a korábbi gazdagságból. Az elsődleges mezsgyék tehát, ha nyomokban is, de folytonosak az ősi vegetációval. Ezzel szemben a

¹ Megjelent a következő kiadványban: Molnár Zs., Deák J.Á., Csathó A.I., Horváth D., Szabó-Szöllősi T., Tóth T., Pándi I. (szerk.) (2007): A VIII. MÉTA-TÚRA túravezető füzet. Kézirat, MTA ÖBKI, Vácrátót.

másodlagos mezsgyék már szántásból kerültek felhagyásra. Növényzetüket főleg gyomok és generalista fajok alkotják. Másodlagos mezsgyéknek tekinthetők például az árvízvédelmi töltések oldalai. Az elsődleges gyepsávokon még akár erősebb degradáció ellenére is értékesebb flórát találunk, mint az utóbbiakon.

A Csanádi-hát az Alföld keleti peremén, a Maros hordalékkúpján található kistáj. A jó minőségű termőföld miatt — csakúgy, mint a többi löszháton — a településeken kívül a szántóföldek szinte kizárólagosan uralják a tájat.

Több száz terepnapot töltöttem a Csanádi-háton, gyakran édesapám, Csathó András János társaságában. A bejárásokat túlnyomórészt kerékpárral végeztem.

Eredmények

A több éves botanikai feltárómunka során a löszpusztagyepek a tájban korábbi adattal rendelkező (SIMONKAI 1893, THAISZ kb. 1905, SOÓ – MÁTHÉ 1938), vagy csak újabban felfedezett szinte valamennyi faja előkerült mezsgyéről is, több értékes faj pedig regionálisan kizárólag e kis gyepparadványokról ismert, így: az *Adonis vernalis* (tavaszi hérics) (Battonya), a *Rosa rubiginosa* s.l. (rozsdás rózsza) (Kunágota, Magyarbánhegyes, Medgyesegyháza, Mezőkovácsháza, Tótkomlós), a *Prunus tenella* (törpemandula) (Mezőhegyes, Tótkomlós), a *Chamaecytisus virescens* (halvány zanót) (Mezőhegyes), az *Oxytropis pilosa* (csajkavirág) (Mezőkovácsháza, Végegyháza), a *Galium glaucum* (szürke galaj) (Kunágota), az *Euphorbia glareosa* (magyar kutyatej) (Battonya, Mezőhegyes), a *Rapistrum perenne* (rekenyő) (Battonya, Mezőhegyes, Mezőkovácsháza), a *Hypericum elegans* (karcsú orbáncfű) (Battonya, Kunágota, Mezőhegyes), a *Hieracium umbellatum* (ernyős hölgyalm) (Battonya, új a Dél-Tiszántúlra!), a *Silene bupleuroides* (termetes habszegfű, gór habszegfű) (Battonya, Mezőhegyes), *Allium rotundum* (ereszes hagyma) [Battonya, Kaszaper (SARKADI 2001)] stb. A löszgyepek számos jellemző faja mind lelőhelyszámában, mind tőszámában nagyobb arányban él e fragmentumokban, mint az összes összefüggő területen együttvéve. Az országos szinten, vagy regionálisan védett, védendő fajok közül példa ezekre a *Thalictrum minus* (közönséges borkóró), a *Rosa gallica* (parlagi rózsza), a *Vincetoxicum officinale* (méreggyilok), a *Vinca herbacea* (pusztai meténg), az *Anchusa barbellieri* (kék atracél), az *Ajuga laxmannii* (szennyos ínfű) (a kilenc ismert lelőhelyéből nyolc mezsgye), a *Phlomis tuberosa* (macskahere), a *Linaria biebersteinii* ssp. *strictissima* (pusztai gyújtoványfű), az *Inula germanica* (hengeres peremisz), a *Sternbergia colchiciflora* (vetővirág) stb. Az összefüggő gyepterületek mellett a mezsgyéken lévő lelőhelyeket is figyelembe véve a sztyeppfajok nagyságrendekkel finomabb elterjedési térképét kapjuk (sokkal pontosabban utalva az eredeti áréájukra), ez a mintázat is egy — megőrzendő — természeti érték.

A csanádi mezsgyék a botanikai kincseiken túl zoológiai értékekben sem szűkölködnek. Számos helyről került elő például a kizárólag a védett *Anchusa barbellieri*-n (kék atracél) élő *Pilemia tigrina* (atracélcincér) (saját megfigyelések:

Battonya, Dombegyház, Kevermes – új adat, Kunágota, Magyarbánhegyes, Medgyesegyháza, Mezőkovácsháza) (CSATHÓ A. I. 2006b). E fokozott védelem alatt álló rovarfaj populációinak is — a tápnövény előfordulásának megfelelően — a kistájban jóval nagyobb része él keskeny gyepsávokban, mint összefüggő területeken. Kiemelendő a hártványászárnyúak közül az *Endocaulonia bicolor* (macskahere-gubacsdarázs), a *Bombus argillaceus* (délvidéki poszméh), az emlősök közül a *Mustela eversmanni* (mezei görény, molnárgörény) jelenléte.

Értékelés

E kis gyepszigetek eltűnésével tehát a Csanádi-hát természeti értékeinek jelentős részét veszítene el. A kistáj természetvédelmi szempontból fontos mezsgyéinek túlnyomó többsége azonban semmiféle védelem alatt nem áll! Sajnos napjainkban sem ritka, hogy a szántás elhanyagolható mértékű kiterjesztésével véglegesen pusztítanak el ősi, elsődleges gyepsávokat. A másik legjelentősebb veszélyeztető tényező a kaszálás felhagyása miatt bekövetkező cserjésedés (elsősorban kökényesedés), illetve a különböző tájidegen fajok (különösen akác, bálványfa, ördögcérna) terjedése. A mezsgyék védelmét a Dél-Tiszántúl löszgyepjeinek kedvezőtlen védelmi besorolása is akadályozza (1. táblázat a függelékben).

A löszgyepmaradványok (a régi térképek tanúsága alapján is) hosszútávon képesek fennmaradni mezsgyéken. Megőrzésüket megkönnyíthetné, hogy a botanikai értékek az eleve kis területet kitevő földcsávokon belül is gyakran néhány szakaszon erősen koncentrálnak, így tulajdonképpen néhány négyzetméter megvédésével a táj természeti értékeinek jelentős részét lehetne megóvni. A mezsgyék gyepeinek legsúlyosabb fogyatkozását – pl. az útmezsgyék kaszálásának felhagyása miatti cserjésedés – napjainkban éljük. De még így is bőven van mit megvédenünk. A felmérések elérték azt a szintet, amely tudományos megalapozottságú intézkedéseket tesz lehetővé. A regionálisan legjelentősebb mezsgyék – mint a táj eredeti növényzetét jelentő sztyepp fajainak utolsó mentsvárai – országos védelmet kell kapjanak. Minél több elsődleges mezsgye helyi jelentőségű védett természeti területté nyilvánítása is fontos feladat. Hosszútávon az értékes mezsgyék általános jogi védelme szükséges, pl. „természetvédelmi mezsgye” fogalmának bevezetésével. A jobb szakaszok mellé keskeny (5–10–20 m) sávok szántásból való felhagyására van szükség, a szántás felől érkező károsítások felfogására (pufferzónák), az értékes fajok esetleges terjedésére. Jelentősebb kutatási és tevékenységi programokat kell indítani a mezsgyék felmérésére és a kezelésük megállapítására. Több szakterületet átfogó vizsgálatok szükségesek a kaszálás, az égetés és a különböző cserjeirtási módszerek hosszútávú hatásának megállapítására. Meggyőződésemmé vált, hogy a mezsgyekérdés az alföldi löszhátak természetvédelmének egyik kulcskérdése.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet a munkám támogatásáért Csathó András Jánosnak, továbbá témavezetőmnek, Dr. Horváth Andrásnak és Molnár Zsoltnak.

Irodalom

- BORBÁS V. (1881): Békésvármegye flórája. – *MTA Ért.* 11 (18): 1–105.
- CSATHÓ A. (I.) (2001): A Száraz-ér egy természetvédelmi szempontból rendkívül jelentős battonyai partszakaszának bemutatása. In: *Közös gondolkodással a Száraz-ér jövőjéért.* – Száraz-ér Társaság Természetkutató és Környezetvédő Egyesület, Tótkomlós. pp.: 68–83.
- CSATHÓ A. I. (2005): A mezsgyék természetvédelmi jelentősége a Kárpát-medence löszvidékein, a Csanádi-hát példáján keresztül. In: *IV. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium.* – Előadaskötet. – Budapest. pp.: 251–254.
- CSATHÓ A. I. (2006a): A „mezsgyekérdésről”. – *Kitaibelia* 11 (1): 45.
- CSATHÓ A. I. (2006b): *Az atracélcincér (Pilemia tigrina) monitorozása a Körös–Maros Nemzeti Park Igazgatóság működési területén.* – Kutatási jelentés. – Körös–Maros Nemzeti Park Igazgatóság, Szarvas, 44 pp.
- CSATHÓ A. (J.) (1986): A battonya–kistompapusztai löszrét növényvilága. – *Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv* 7: 103–115.
- CSATHÓ A. J. (2003): Kunágota élővilága. – *A CSEMETE 15 éve.* – CSEMETE Természet- és Környezetvédelmi Egyesület, Szeged. pp.: 83–124.
- CSATHÓ A. J. (2005): *A Battonya-tompapusztai löszpusztarét élővilága.* – Battonya. 128 pp.
- FARKAS S. (szerk.) (1999): *Magyarország védett növényei.* – Mezőgazda Kiadó, Budapest. 416 pp.
- HALÁSZ Á. (1889): Makó város és környéke növényzete. – *A Makói Államilag Segélyezett Községi Polg. Leányiskola Értesítője* 9: 3–31.
- HEGYESSY G. – KOVÁCS T. – MÁRKUS A. – SZALÓKI D. (1999): Adatok a Körös–Maros Nemzeti Park cincérfaunájához (Coleoptera: Cerambycidae). – *Crisicum* 2: 165–184.
- JAKAB G. – TÓTH T. (2003): Adatok a Dél-Tiszántúl flórájának ismeretéhez. – *Kitaibelia* 8 (1): 89–98.
- JANKÓ J. (1886): Tót-Komlós flórája. – *Természetrajzi Füzetek* 10: 175–180.
- KAPOCSI J. – DOMÁN E. – BÍRÓ I. – FORGÁCH B. – TÓTH T. (1998): Florisztikai adatok a Körös–Maros Nemzeti Park működési területéről. – *Crisicum* 1: 75–83.
- KERTÉSZ É. (1999): Elek növényvilága. – *Crisicum* 2: 35–49.
- KISS I. (1968): Ósgyep-maradvány az orosházi Nagytatársáncon. – *Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl.* 39–61.
- MÁTÉ A. – HORVÁTH A. – TAJTI L. – BOROS E. – MOLNÁR ZS. – CSATHÓ A. (I.)– SIPOS F. – BÍRÓ M. – CSÁKY P. – SEREGÉLYES T. és mtsaik (2001):

- Az alföldi sztyepprétek elterjedése Magyarországon az IBOA 1.0 élőhelyi adatbázis alapján.* – Kézirat, MTA ÖBKI, Vácrátót.
- MOLNÁR ZS. (1992): A Pitvarosi-puszták növénytakarója, különös tekintettel a löszpusztagyepekre. – *Bot. Közlem.* 79: 19–27.
- MOLNÁR ZS. (1999): Löszpusztarét (*Salvia nemorosae*-*Festucetum rupicolae* Zólyomi ex Soó 1964). In: *Vörös könyv Magyarország növénytakarulásairól* 2. – A KöM Természetvédelmi Hivatalának Tanulmánykötetei 6. – TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó, Budapest. pp.: 20–22.
- SARKADI L. (2001): A Száraz-ér partján fellelhető természeti értékek Mezőkovácsháza környékén. In: *Közös gondolkodással a Száraz-ér jövőjéért.* – Száraz-ér Társaság Természetkutató és Környezetvédő Egyesület, Tótkomlós. pp.: 46–49.
- SARKADI L. (2003): *Mezőkovácsháza és környéke élővilága.* – BMKT. Hunyadi János Gimnázium, Szakközépiskola és Kollégium, Mezőkovácsháza. 32 pp.
- SCHMOTZER A. (2004): *A Hevesi-sík flórákutatójának eredményei.* – Aktuális Flóra- és Vegetációkutató a Kárpát-medencében VI. – összefoglaló kötet – p.: 20.
- SIMON T. (2000): *A magyarországi edényes flóra határozója.* – *Harasztok – virágos növények.* – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 846 pp.
- SIMONKAI L. (1893): Aradvármegye és Arad szabad királyi város természetrajzi leírása. In: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája* I. – Monographia-Bizottság, Arad. XXXIX+426+VI+134 pp. + X tábla.
- SOÓ R. – MÁTHÉ I. (1938): *A Tiszántúl flórája.* – Magyar Flóraművek 2. – Debrecen. 192 pp.
- THAISZ L. (1905 körül): *Csanád megye flórájának katalógusa.* – Kézirat, Természettudományi Múzeum Növénytar, Tudománytörténeti Gyűjtemény.
- TÓTH T. (2003): Újabb adatok a Dél-Tiszántúl flórájának ismeretéhez. – *Puszták* 2003 (20): 135–169.
- ZÓLYOMI B. (1969): Földvárak, sáncok, határmezsgyék és a természetvédelem. – *Természet Világa (Természettudományi Közlöny)* 100: 550–553.

Függelék

1. Táblázat. Néhány faj a Békés–Csanádi-hát területére értelmezve indokolt és az országos szinten érvényben lévő védettségének összevetése.

	Regionális szinten	Országos szinten
<i>Adonis × hybrida</i> (erdélyi hérics)	fokozottan védendő	fokozottan védett
<i>Salvia nutans</i> (kónya zsálya)	fokozottan védendő	fokozottan védett
<i>Crambe tataria</i> (tátorján)	(<i>kibalt</i>)	fokozottan védett
<i>Chamaecytisus virescens</i> (halvány zanót)	fokozottan védendő	<i>nem védett</i>
<i>Hieracium umbellatum</i> (ernyős hölgyalm)	fokozottan védendő	<i>nem védett</i>
<i>Adonis vernalis</i> (tavaszi hérics)	fokozottan védendő	védett
<i>Oxytropis pilosa</i> (csajkavirág)	fokozottan védendő	védett
<i>Prunus tenella</i> (törpemandula)	fokozottan védendő	védett
<i>Silene bupleuroides</i> (gór habszegfű)	fokozottan védendő	<i>nem védett</i>
<i>Ajuga laxmannii</i> (szennyos ínfű)	fokozottan védendő	védett
<i>Allium rotundum</i> (ereszes hagyma)	fokozottan védendő	<i>nem védett</i>
<i>Clematis integrifolia</i> (réti iszalag)	fokozottan védendő	védett
<i>Taraxacum serotinum</i> (kései pitypang)	fokozottan védendő	védett
<i>Euphorbia glareosa</i> (magyar kutyatej)	fokozottan védendő	<i>nem védett</i>
<i>Sternbergia colchiciflora</i> (vetővirág)	fokozottan védendő	védett
<i>Rapistrum perenne</i> (rekenyő)	fokozottan védendő	<i>nem védett</i>
<i>Lithospermum officinale</i> (kőmagvú gyöngyköles)	fokozottan védendő	<i>nem védett</i>
<i>Hypericum elegans</i> (karcsú orbáncfű)	fokozottan védendő	védett
<i>Carduus hamulosus</i> (horgas bogáncs)	védendő	<i>nem védett</i>
<i>Muscari racemosum</i> (fürtös gyöngyike)	védendő	<i>nem védett</i>
<i>Potentilla recta</i> (egyenes pimpó)	védendő	<i>nem védett</i>
<i>Vincetoxicum hirundinaria</i> (méreggyilok)	védendő	<i>nem védett</i>
<i>Teucrium chamaedrys</i> (sarlós gamandor)	védendő	<i>nem védett</i>
<i>Phlomis tuberosa</i> (macskahere)	védendő	védett
<i>Rosa gallica</i> (parlagi rózsza)	védendő	<i>nem védett</i>
<i>Orobanche elatior</i> (nagy szádor)	védendő	<i>nem védett</i>
<i>Peucedanum alsaticum</i> (buglyos kocsord)	védendő	<i>nem védett</i>
<i>Viola ambigua</i> (csuklyás ibolya)	védendő	<i>nem védett</i>
<i>Vinca herbacea</i> (pusztai meténg)	védendő	védett
<i>Inula germanica</i> (hengeres peremisz)	védendő	védett
<i>Anchusa barrelieri</i> (kék atracél)	védendő	védett
<i>Thalictrum minus</i> (közönséges borkóró)	védendő	<i>nem védett</i>
<i>Stachys recta</i> (hasznos tisztessű)	védendő	<i>nem védett</i>
<i>Ornithogalum pyramidale</i> (nyúlánk sárma)	védendő	védett
<i>Asperula cynanchica</i> (ebfojtó müge)	védendő	<i>nem védett</i>
<i>Centaurea spinulosa</i> (töviskés imola)	védendő	<i>nem védett</i>